

TRANZICIJA, TRANSFORMACIJA ILI REVOLUCIJA?

APSTRAKT: Promjene kojima su zahvaćene bivše socijalističke zemlje na istoku Evrope su teško čitljive sa stanovišta dosad poznatih teorija društvenih promjena.

Činjenica je da postoji čitav niz promjena koje se međusobno prepliću, dopunjuju, čak i potiru, što sve ima za posljedicu još uvijek nejasan pravac kojim idu zemlje u tranziciji.

Diskutabilna je i sama adekvatnost pojma tranzicije.

Promjene na istoku Evrope su označile kraj socijalizma, ali nisu stvorile uslove za uspostavu stabilne ekonomije i višestranačke demokratije.

Generalizujući stanje odnosa u političkoj i ekonomskoj sferi u skoro svim zemljama tranzicije mogla bi se postaviti dva pitanja: Nije li opšte osiromašenje svojevrsna socijalna bomba koja svakog trena može eksplodirati i ko će preuzeti kontrolu nad detonatorom te bombe – nova ljevica ili nova desnica?

Ključne riječi: Tranzicija, socijalizam, demokratija, političke partije, privatizacija

1. O tranziciji uopšte

Kraj dvadesetog i početak dvadeset prvog vijeka u znaku je megatranzicije: visokorazvijena društva prelaze iz klasičnih industrijskih u postindustrijska, zemlje socijalizma u postsocijalistička društva, a tradicionalna društva idu ka industrijskim.¹ Postsocijalistička društva u pet decenija postojanja napravila su puni istorijski krug. U prvoj fazi, ona vrše skok iz perifernog kapitalizma u autoritarni socijalizam i totalitarizam. Na kraju kruga skok je

* diplomirani pravnik, Vijeće naroda Republike Srpske, e-mail: p.bundalo@teol.net

¹ Mitrović, Lj., (1997). Kontroverze oko poimanja karaktera društvenih promjena i identiteta postsocijalističkih društava u tranziciji u: Promjene postsocijalističkih društava iz socijalističke perspektive: zbornik, Beograd, Institut društvenih nauka, str. 33

obrnut, pri čemu se oslobađa duboko potisnuto nasljeđe koje izbija na površinu. Promjene kojima su zahvaćene zemlje na Istoku Evrope su, koliko fascinantne, toliko i teško čitljive sa stanovišta dosad poznatih teorija društvenih promjena. Od 1989. godine, kao godine velikog preokreta, čine se pokušaji da se uobliču jedna nova teorija koja bi cjelovito mogla objasniti promjene na Istoku. Iza ovakvog stanovišta stoji i R. Darendorf koji upozorava da nemamo teoriju koja bi nam pomogla da razumijemo prelaz iz socijalizma u „otvoreno društvo“². Kao što je tranzicija uslov budućeg razvoja, tako je i kompleksna teorija tranzicije uslov nje same.

Svaka podrobnija analiza, nakon, dvodecenijskog iskustva, otvara najmanje dva pitanja: da li se radi o trećem talasu demokratije, ili pak, o drugom talasu autoritarnosti, a i više potpitanja, kao što su: jesu li to demokratske i pluralističke revolucije, možda samo restauracije, ili čak kontrarevolucije? Ono što je nepobitno, to je činjenica da postoji jedan čitav niz promjena koje se međusobno isprepliću, dopunjuju, čak ponekad potiru, što sve za posljedicu ima još uvijek nejasan pravac kojim idu zemlje u tranziciji. Sve to dodatno otežava uspostavljanje jedne cjelovite teorije o promjenama na Istoku.

Diskutabilna je i sama adekvatnost pojma tranzicije.

Taj pojam označava u suštini prelaz u liberalni kapitalizam (sistem zasnovan na privatnoj svojini i neregulisanoj tržišnoj privredi koji je na Zapadu odavno napušten). Pojam reforma značio bi samo korekciju postojećeg sistema i nije adekvatan.³ Na Istoku Evrope desile su se strukturne promjene, a tom procesu bi najviše odgovarao termin preobražaj ili transformacija.⁴ „Već i najpovršniji uvid u tekuća istočnoevropska zbivanja otkriva ogromne promjene koje su se na tom prostoru zbile za nekoliko godina. Politička karta je drastično izmijenjena... jedva da je sunce granulo, a oblaci počele da se grozde.“⁵ „Praktično iskustvo srednjo i istočnoevropskih društava danas pokazuje da je transformacija, kao i svaki proces intenzivne društvene promjene, kompleksan, diskontinuiran, neuravnotežen i kaotičan proces.“⁶ Promjene na Istoku Evrope, krajem osamdesetih godina, su možda označile kraj komunizma, ali sigurno nisu stvorile uslove za uspostavljanje stabilne ekonomije.

² Dahrendorf, R., (1990). *Reflections on the Revolution in Europe*, London, Chatto and Windous, str. 103

³ Vidi više Jež, Z., Dunderski, B., (2010). Neki aspekti odnosa škole prirodnog prava i Kelzenove normativističke teorije prava, *Pravo – teorija i praksa*, 27, (3–4), str. 38–45.

⁴ Marković, M., (1997). Mogućnosti preobražavanja istočnoevropskih društava u: Promjene postsocijalističkih društava iz sociociološke perspektive: zbornik, Beograd, Institut društvenih nauka, str. 33

⁵ Lazić, M., (1994). *Sistem i slom*, Beograd, Filip Višnjić, str. 187

⁶ Švob-Đokić, N., (2002). *Tranzicija i nove europske države*, Zagreb, Barbat, str. 27

je i višestranačke demokratije. „Neefikasna i korumpirana izvršna vlast, sa sudstvom koje nije postalo nezavisno i s parlamentom koji služi politici bez jasnih ciljeva,“ eto slike novih državnih tvorevina na Istoku. „... poslije sloma komunističkog jednostranačkog sustava društva Istočne Evrope suočena su s novim nizom problema za koje nisu spremna. Većina stanovnika tih zemalja razočarana je onim što im je donijela politička promjena.“

2. Društveni i ekonomski aspekti tranzicije

Ukupno stanje društvenih i ekonomskih odnosa u državama tranzicije se može i mora mijenjati. Međutim kad se postavi pitanje: ko, kako i zašto – javljaju se sumnje i strahovanja. Oni koji su juče zagovarali promjene bili su suočeni s nizom novih, neočekivanih događaja. Čak ni u slučajevima u kojima su postojali jasni znaci brzih promjena nisu bili u stanju ni da ih naslute. Ko da pokrene i provede neophodne promjene? Ako je suditi po Jovanu Miriću, („Narodi koji u zadnjih 100 godina nisu prošli modernu školu demokratije nalaze se u stanju političke nesvijesti“) i promjene, i sama budućnost su neizvjesni.

„Prijelaz iz jednopartijskog socijalizma u neki oblik pluralizma iziskivao je sveobuhvatni preustroj zakona i institucija, uključujući u nekoliko slučajeva i donošenje potpuno novih ustava.“⁷ Ali, ostavljeni bez podrške doktrine i „pritisnuti dinamikom političkih zbivanja, zakonodavci su morali da u vrlo kratkom vremenu donesu najvažnije pravne akte (ustave i systemske zakone).“⁸ Pri tome je zaboravljen „Rusov savjet da i arhitekta prije nego što počne da podiže veliku građevinu isprobava teren, a dobar zakonodavac bi morao da ne piše zakone koji su dobri sami po sebi, nego da prethodno ispituje da li je narod kome su namijenjeni u stanju da ih podnese.“⁹ Treba tome dodati da se budućnost, što se tiče društvenih zbivanja, naučnim metodama ipak ne može predvidjeti.

Glavna smetnja novom, tj. demokratizaciji i efikasnom privrednom sistemu, proističe iz dvostruke zagonetke. Prvo, kako kolektivističku privredu prevesti u tržišnu? Drugo, kako izvršiti deprivatizaciju društvenih funkcija? Kad kažemo ovo, podsjećamo na Bernštajna koji je rekao, prvih dana Oktobarske revolucije, da staro posjedovanje svojine može biti zamijenjeno

⁷ Ibid., str. 62

⁸ Goati V. (1994). Dileme institucionalnog razvoja Treće Jugoslavije, Arhiv za pravne i društvene nauke (2), str. 250

⁹ Goati, V., (2000). O modelu demokratije u jugoistočnoj Evropi u: Proces demokratizacije u zemljama tranzicije: zbornik, Beograd, Institut društvenih nauka, str. 64

novim posjedovanjem funkcija. No, nije postojala ni sposobnost, često ni volja za primjenu demokratskih metoda, a privatizacija je vodila u slivanje društvene imovine u privatne džepove, na način kako se nekad odvijala prvobitna akumulacija kapitala. Kao da se ušlo u surovi kapitalizam 19. vijeka. Podsjetimo ovdje na slogan Praškog proljeća o „Kapitalizmu s ljudskim licem“, ali i riječi Pape Ivana Pavla II o „divljem kapitalizmu“ kao o neostvarenom idealu nasuprot surovoj realnosti.

Ekonomski posmatrano, nije došlo do „očekivanog buma“. Očekivanja su iznevjerena. Socijalno gledano, „došlo je na jednom polu do neslućeno brzog bogaćenja pojedinaca (za tri godine moglo se akumulirati bogatstvo u jednim rukama, za koje ranije nije bio dovoljan napor čak tri generacije). Srednji sloj, kao amortizer u svakom društvu, se istopio.“¹⁰ Na dnu je nezadovoljna sve veća masa sirotinje s neispunjenim obećanjima višeg standarda, nezaposlenošću koja se povećava, opasnim socijalnim raslojavanjem i gubitkom nekadašnje „socijale“. Javile su se naizgled prevaziđene nacionalne i vjerske netrpeljivosti. Zahvaćeni njima, pojedinci nisu bili samo žrtve, budući da su i sami pomagali njihovom stvaranju. Svuda se srećemo s pitanjem: kako u rad uvesti red, odgovornost i bolju organizaciju, kako sposobnošću potisnuti podobnost, kako povećati produktivnost, kako uskladiti ekonomski i socijalni razvoj?

Ukoliko bismo htjeli utvrditi određene zakonitosti, karakteristične za sve, ili bar većinu zemalja u tranziciji, koje bliže odslikavaju pređeni put i trenutno stanje, moglo bi se konstatovati sljedeće:

- ukidanje postojećeg, i uspostava novog tzv. sistema liberalne tržišne ekonomije je došlo „odozgo“;
- poražena klasa postaje (uglavnom) nova vladajuća klasa;
- istorijski stare ideje (privatizacija, pluralizam, parlamentarizam, slobodni izbori, vladavina prava) u ovim zemljama postaju i imaju značaj novih ideja;
- partije socijalističke orijentacije postaju subjekt transformacije, a radikalne i populističke partije i pokreti subjekti kontinuiteta,
- prihvata se liberalno-kapitalistička strategija razvoja koja je na Zapadu davno prevaziđena;
- iako nominalno višepartijski i pluralistički, mnogi sistemi završavaju kao autoritarni i faktički jednopartijski;
- neke partije potpuno suprotstavljenih politika i ideologija se približavaju, čak i koaliraju

¹⁰ Zakić, M., (2000). Metodologija naučno-istraživačkog rada, Banjaluka, Pravni fakultet, str. 21

- bez obzira što bi, obzirom na ukupne okolnosti to bilo za očekivati, nema značajnijih socijalnih protesta;
- u nekim zemljama je izražen snažan predsjednički sistem vlasti, do nivoa da dovodi u pitanje i parlamentarizam i demokratiju;
- izostanak kritičke svijesti građana prema postojećem stanju i njihovo konzervativno ponašanje, posebno na izborima („demokratija bez demosa“),
- velika većina građana želi slobodu i nove mogućnosti koje pruža politički pluralizam, ali bi tu slobodu i mogućnosti rado zamijenila za socijalnu sigurnost koju je imala u sistemu real-socijalizma. Krajnji rezultat je pasivizacija i nespремnost da se preuzmu rizici političke slobode.¹¹

U zemljama tranzicije nastale su ozbiljne krize, a jednopartijski totalitarni sistem preko noći je zamijenjen političkim pluralizmom.¹² Demokratske institucije i vrijednosti nisu niti mogle biti izgrađene za kratko vrijeme, tako da su se u mnogim segmentima društvenog života zadržala obilježja prošlih režima. Takav sistem se može označiti kao „ograničeni politički pluralizam“.¹³ Stvoren je svojevrstan politički sistem koji je „nalik političkom hibridu – kontrolisanoj demokratiji niskog intenziteta u kojoj se ukrštaju redukovana demokratija i novi autoritarizam.“¹⁴ Rezultat postkomunističkih tranzicija nisu nove demokratije i robnonovčana privreda, već uspostavljanje staleških država sa dominacijom monopola nosilaca vlasti. Sve govori da je tranzicija složen i dug proces koji će trajati mnogo duže nego što se pretpostavljalo, da „realno postoje mogućnosti preobražaja u ovom dijelu svijeta, ali da ne postoji kritična masa ljudske pameti i energije koje bi ova napaćena društva usmjerile u odgovarajućem pravcu.“¹⁵ Bila bi velika greška kada bi globalizaciju i internacionalizaciju (kako to čine zapadni tranzitolozi) proglasili za kraj istorije. To je tek početak!

Prema klasifikaciji zapadnih teoretičara, sve zemlje u tranziciji se mogu svrstati u četiri grupe: tzv. Višegradska grupa, u koju spadaju: Čehoslovačka,

¹¹ Vidojević, Z., (1997). *Tranzicija, restauracija i neototalitarizam*, Beograd, Institut društvenih nauka, str. 23–33

¹² Vidi više Jež, Z., (2008). Neki sociološki aspekti pojma demokratije, *Pravo – teorija i praksa*, 25, (1–2), str. 54–68.

¹³ Pusić, V., (1998). *Demokracije i diktature*, Zagreb, Durieux, str. 183

¹⁴ Živanov, S., (1996). *Politički režim i političke partije Rusije u razdoblju između dvaju parlamentarnih izbora (1993–1995)*, Beograd, Saopštenje, str. 5

¹⁵ Marković, M., (1997). *Mogućnosti preobražavanja istočnoevropskih društava u: Promjene postsocijalističkih društava iz sociociološke perspektive: zbornik*, Beograd, Institut društvenih nauka, str. 40

Poljska, Mađarska i Slovenija; Baltičke republike: Estonija, Litvanija i Letonija; Balkanske zemlje: Rumunija, Bugarska, Jugoslavija, Albanija, BiH, Hrvatska i Makedonija i bivše republike SSSR-a: Rusija, Ukrajina, Bjelorusija, Moldavija, Jermenija, Azerbejdžan, Gruzija, Kazahstan, Kirgizija, Tadžikistan, Turkmenija i Uzbekistan.

Ustavi istočnih zemalja uzimaju, po pravilu, za uzor zapadne ustave (prije svega SAD, Francuske i Engleske). Zapadni model o „pravima čovjeka i građanina“ zauzima tu centralno mjesto. No, takvo kopiranje Zapada vodi u čisto umovanje, pri čemu se teorijska, posebno politička opravdanost, stavlja iznad praktičnih mogućnosti i ne vodi računa o prošlosti naroda i njegovom kolektivnom pamćenju. Zato je česta težnja Zapada da zemljama u tranziciji ukaže, kao učitelj đaku, na jedini pravi put, neracionalna.

Slično je i sa požurivanjem privatizacije. Ona je na Istoku svuda prihvaćena kao preduslov razvoja tržišne privrede. Dileme se javljaju tek kad se sagledaju posljedice. Nije se, prije svega, odgovorilo na pitanje: kako osmisliti ovaj postupak, staviti ga pod kontrolu i pravno regulisati.¹⁶ U većini zemalja konceptom privatizacije predviđena je podjela „vaučera“ kao način besplatnog učešća građana u raspodjeli državne (društvene) imovine. Učinjena je strateška greška i proizvedene mnogostruke štetne posljedice. „Svačija i ničija“ imovina je u najvećem dijelu takva i ostala. Ona je razmrvljena, nema pravo titulara, a ugrožena je i sama njena supstanca. Imovina se mogla i morala prodavati jedino i isključivo za svjež novac. Tako, poznati naučnik profesor Fišera sa Sorbone, ovako ocjenjuje privatizaciju u Češkoj: Klaus je najavljujući privatizaciju obećao Česima: „Svi se možete obogatiti“. No, u stvarnosti se obogatila nekolicina.¹⁷ No, notorna je činjenica da su planska privreda na Istoku i jugoslovenska dogovorna ekonomija pali na ispitu. Tržišna privreda je danas budućnost za koju se nekad mislilo da će pripasti socijalističkom vantržišnom pravcu. Dakako, tržište ima svoj motiv, a to je profit. Motiv profita suprotstavlja ljude na tržištu. Tu univerzalnom altruizmu, kojem su skloni lijevi intelektualci, insistirajući tvrdoglavo na idealima solidarnosti i jednakosti, a ne baveći se mehanizmima da se oni ostvare, nema mjesta. U ekonomskim teorijama Zapada danas preovladava mišljenje da se lični interes može staviti u službu opšteg, samo kroz konkurentsko tržište.¹⁸ Kapitalizam se održao zahvaljujući svojoj osobini prilagođavanja. Pobune u Istočnim zemljama pokazuju da socijalizam to nije bio u stanju. Posebno se tu zaboravilo na demokratiju, insistirajući permanentno na neizmjenljivom sistemu i neza-

¹⁶ Zakić, M., (2000). Metodologija naučno-istraživačkog rada, Banjaluka, Pravni fakultet, str. 21

¹⁷ Fišera, J., (1998). Confession d'un humaniste, Kral : ITL, str. 8

¹⁸ Bitem, D., Bojl, K., (1997). Uvod u demokratiju, Beograd, Kreativni centar, str. 16

mjenjljivim ljudima na vrhu. „Za razliku od demokratije koja trpi ekonomske i političke krize i iznalazi puteve iz kriza, u totalitarnom sistemu, gdje je cilj tačno fiksiran i gdje su kadrovi i čitava mašinerija usmjereni na određeni cilj, svako kolebanje dovodi čitavu strukturu u pitanje.“¹⁹ Nastalo stanje navodi na pomisao da se danas na Istoku Evrope radi o „kloniranju divljeg kapitalizma i divljeg Istoka.“²⁰ Za zemlje Istočne Evrope, u kojima su komunističke partije izgubile vlast, pojavljuje se alternativa: biti bliže ljevici ili desnici na Zapadu.

3. Tranzicija kao stepenica između socijalizma i kapitalizma

Slom socijalizma ne znači njegov kraj kao ideje i pokreta, već kraj jednog njegovog modela koji je jednopartijskim monopolom i etatističkim načinom upravljanja blokirao dinamiku društvenog razvoja. Trend je išao od, tzv. samoupravne decentralizacije u Jugoslaviji, koja nije bila funkcionalna, već teritorijalna, pretvarajući se zatim u dezintegraciju, separatizam i secesionizam, da bi na kraju nacionalističke tendencije nadjačale socijalno – klasne i tu je bio kraj. Centralni problem nastaje kada partija osvoji vlast bez konkurencije.

Danas se postavlja aktuelno pitanje: mogu li socijalističke i socijaldemokratske snage, tamo gdje su na vlasti, u postojećim uslovima više učiniti na društvenom preobražaju?²¹ Teško da mogu, pogotovo u Hrvatskoj i BiH, koje su u proteklom ratu mnogo stradale i osiromašile. Na ovo pitanje nema sigurnog odgovora. Lakonski bi se moglo odgovoriti da se što šta može racionalizovati i racionalnije odrediti.

„Činjenica jest da se komunistički sistem zapravo sam srušio. I u jugoslovenskom sistemu, koji je bio otvoreniji i demokratskiji nego u drugim komunističkim zemljama, u osnovi više nije bilo prostora za stvarne reforme.“²² Nijedan sistem nije doživio takvo rapidno urušavanje (srušio se iznutra, sam od sebe) kao sistem real-socijalizma. To se desilo zbog toga što je sistem izgubio uporište u svom nukleusu – u pojedincu. Budući da socijalizam nikad nije ozbiljno računao na svoju vlastitu pretpostavku – na pojedinca, onda ni taj pojedinac nije mogao računati na socijalizam. I krah je bio neminovan. Prije ili poslije.

¹⁹ Zulfikarpašić, A., Gotovac, V., Tripalo, M., Banac, I., (1995). Okovana Bosna, Zürich, Bošnjački institut, str. 61

²⁰ Švob-Đokić, N., (2002). Tranzicija i nove evropske države, Zagreb, Barbat, str. 180

²¹ Vidi više Jež, Z., (2001). Kako razmišljati o pravnoj državi, *Pravo – teorija i praksa*, 18 (11), str. 23–28.

²² Zulfikarpašić, A., Gotovac, V., Tripalo, M., Banac, I., (1995). Okovana Bosna, Zürich, Bošnjački institut, str. 63

Komunisti u Jugoslaviji, najveći dio svog programa su pisali za istoriju, ali se istorija nije razvijala po njihovim programima, pa kada su došli u sukob sa istorijom, ona je odbacila i programe i njih. Društveni pokreti i snage koji ih predvode, moraju se osloniti na istoriju i u njoj tražiti odgovore na društvene tokove, vodeći računa da u njoj ne pronalaze idealne modele, već otkriju realnu mjeru stvari. Pri tome se mora znati da se pojedine istorijske faze ne mogu preskakati. Svetozar Marković je pisao o teškoćama prelaznog perioda iz feudalizma u kapitalizam, a u Prvom tomu „Kapitala“ u poglavlju I Marks piše da će realizacija socijalizma biti dug i složen proces ljudske istorije, da to neće biti spontan proces, već organizovana akcija. Majnart Kejns, Džon Kenet Galbrajt, Žan Furas Otije, Karl Georg Zim i drugi naučnici, kažu da će taj proces biti demokratski socijalizam, odnosno istinski socijalizam budućnosti. On će, navodno, biti rezultat saznanja o nužnosti mijenjanja zrele faze kapitalizma.²³

4. Ocjena stanja

Danas nema socijalističke naučne teorije koja odgovara novom vremenu. Stare teorije su oborene, ili dovedene u pitanje krahom empirijskog socijalizma, a nova još nije elaborirana. Nema ni potrebne svijesti u masama. Ona se identifikuje sa neuspjelim „komunizmom“. Nemamo ni generacija koje su na nivou savremene borbe za nove društvene odnose. Postojeće generacije ili su opterećene slabostima naslijeđenim od empirijskog socijalizma ili su teorijski i duhovno nedorasle da shvate istorijske uslove u kojima novo društvo treba da se uspostavlja, ili partije koriste neobaviještenost za lične promocije. Na kraju, nemamo ni partija koje su subjekti borbe za ovu ideju. One su, ili opterećene neznanjem, negativnim tradicijama ili nacionalizmom okrenutim sebi i svom interesu. One su mahom za očuvanje vlasti i vladajućih pozicija.

Stanje ćemo izložiti u nekoliko konstatacija:

1. Demokratski pokret za društveni preobražaj danas mora da se javno i odlučno distancira od nacionalizma. Nacionalizam je po prirodi stvari antidemokratski i antipatriotski pokret. On se pokazao grobarom empirijskog socijalizma.
2. Ovaj pokret treba da afirmiše patriotizam, slobodu i jednakost, ljubav prema otadžbini i narodu, da afirmiše nacionalno patriotske i internacionalne karakteristike.
3. On ne smije biti demagoški i licemjerman, što predstavlja opštu bolest mnogih političkih partija.

²³ Pilić-Rakić, V., (1996). Socijalizam u teoriji i praksi, Beograd, Dijalozi broj 1, str. 43

4. Novi politički pokret mora biti pluralistički, jer jedino tako može da izrazi mnoštvo različitih interesa. Vidjeli smo da politički monizam otvara vrata autoritarnosti i arbitarnosti, što slabi djelatnost političkog interesnog pluralizma. Ali, politički pluralizam ne smije da vodi u autonomizam, secesionizam i dekompoziciju društveno – političkih odnosa.
5. Novi društveno – politički sistem treba da bude stvar naroda, a ne samo političkih partija kao što je to do sada bilo. Ovim se ne umanjuje značaj i uloga partija, već ističe potreba da se oslonac partija mora prenijeti na narod, da partije postanu posrednik između ideja i naroda. Partije treba da budu nosioci stvaranja i ideja i organizovanja naroda radi stvaranja ideja.
6. Novi pokret socijalnog preobražaja mora biti inovacijski, emancipatorski i tada će biti tranzicijski. Mnoge dosadašnje ideje društva iz svijeta kapitalizma i dosadašnjeg svijeta socijalizma su se istrošile. Zbog toga se, manje više, sve iznova mora osmisliti prema novim i konkretnim istorijskim uslovima.
7. Poslije sloma empirijskog socijalizma nastala je, ne samo dezideologizacija društvenog života i jedan veliki ideološki vakum, već i pustoš i duhovni pad naroda. „Bila su velika i iskrena očekivanja od nove vlasti. Danas razočarenju nema kraja: živi se lošije nego ranije, mali broj ljudi bliskih vlasti ogromno se obogatio, nezaposlenost je visoka, veliki broj ljudi jedva preživljava, korupcija pušta sve dublje korijenje.“²⁴
8. Ne postoji cjelovit normativni okvir življenja. „Prestala su da važe dojučerašnja što pisana, što nepisana pravila i zakoni koji regulišu ponašanje ljudi u zajednici. Nova pravila, novi ponašajni standardi još nisu široko prihvaćeni i nisu uhvatili korijena. U periodu tranzicije normativni okvir življenja je nedovoljno određen, pa i kontradiktoran. Samim tim izostaje kazna za njegovo nepoštovanje.“²⁵
9. Novi društveni sistem treba da bude afirmacija rada i stvaralaštva. Krahom socijalizma, i uvođenjem tzv. tranzicije došlo se do razdruštvljavanja i privatizacije svojine i potiskivanja čovjeka i rada iz osnovnih društvenih odnosa. O društvu možemo pozitivno govoriti kada se radu i stvaralaštvu vrati dostojanstvo. Na Istoku su generacije živjele pod vladavinom Rexa, a ne Lexa. Sistem je promijenjen preko

²⁴ Kecmanović, D., (2001). Etnička vremena, Beograd, Biblioteka XX vek, str. 53

²⁵ Ibid. str. 49

noći, ali društvo nije. I nije bilo za očekivati da se preko noći može promijeniti politička kultura, uspostaviti pravna država i vladavina zakona.

U naučnim mišljenjima nigdje nema rezolutnog stava da se može ostvariti socijalizam bez prethodnog prolaska kroz kapitalizam, odnosno da li se mogu pojaviti mogućnosti koje dozvoljavaju preskakanje jednog načina proizvodnje da bi se ostvarivao novi, viši oblik. Sporno je: da li se može putem tranzicije preći iz tek začetog, nedovršenog socijalizma u kapitalizam? O tome nema nigdje kategoričkog odgovora. Poznata je Marksova izjava da kada se jednom bude zamijenjivao kapitalistički sistem novim budućim društvom, to će se dogoditi u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama. Engels je o tome izričito govorio u „Kritici erfurtskog programa“, navodeći zemlje u kojima će se to dogoditi. Izrazio je i proces postupnosti kojim će se realizacija kretati. Međutim, tzv. tranzicija u bivšim socijalističkim zemljama trebalo bi da se izvrši obrnutim procesom: da se sva dostignuća socijalističkog preobražaja uklone i vrate u liberalni kapitalizam. To je retrogradni oblik tranzicije koji je Fukujama nazvao povratak iz „omraženog socijalizma“ u „omiljeni kapitalizam“, i tu se navodno istorija završava. To je jedan neistorijski, nedijalektički koncept (primjer Rusije i Ukrajine).²⁶

Postoje metodološke sličnosti između dviju tranzicija (marksističke i današnje socijalističke). Obje govore o prolaznim teškoćama i krizama prelaznog perioda, obećavajući u budućnosti opštu pravdu i blagostanje. „Savremena civilizacija nastala je na bazi građanskih revolucija i kapital odnosa.“²⁷ Njene tekovine su grandiozne. O njima piše Marks u „Manifestu komunističke partije.“ Ova civilizacija je poodavno odigrala svoju progresivnu ulogu. Međutim, ona putem tzv. globalizacije i pomoću ekonomske i vojne sile, nameće svoj model života. Ugrozila je čovjekovu okolinu, prijeti ekološkom katastrofom i podijelila čovječanstvo na visoko razvijeni i osiromašeni dio. Zato ovu civilizaciju treba prevazići, ali društvo nije sposobno da to učini. Ta dužnost pripada novim društvenim snagama koje se tek naziru. One treba da budu spasilac čovječanstva, inovator nove emancipatorske, integrativne, humanističke i slobodarske civilizacije.²⁸ Slijedom toga možemo prihvatiti tvrdnju Lefevra u „Antisistemu“: „Danas socijalizam može da se obnovi samo ako se ponovo afirmiše, a može da se afirmiše samo obnavljajući se.“

²⁶ Carević, M., (1997). Rani socijalizam u: Demokratija i politički pluralizam: zbornik radova, Beograd, Dijalozi, br 3, str. 207

²⁷ Marks, K., (1960). Komunistički manifest, Beograd, Grafos, str. 13

²⁸ Leković, D., (1996). Socijalizam-šta je to, Beograd, Centar za društvenu teoriju, str. 16

Koliko je tranzicija danas nužna da se dođe do novog kapitala, toliko je važno da se izbjegne krajnost u kojoj bi zemlje bile prepuštene interesima svjetske privredne oligarhije i međunarodnog kapitala što bi, dugoročno gledano, moglo imati pogubne posljedice. Danas postoji opšta saglasnost da je za uspješan razvoj zemalja u tranziciji, naročito zemalja na Balkanu, od kojih su neke, nastradale i opustošene u proteklom ratu, neophodan značajan inostrani kapital koji treba u zemlju da uđe u obliku direktnih investicija i kupovine akcija, a ne u formi nepovoljnih kredita koji bi zemlje gurali u dužničku zavisnost, što je pogodilo skoro sve zemlje u tranziciji u Srednjoj i Istočnoj Evropi. Međutim, teško se može očekivati da će zemlje, imaoći kapitala, biti spremne da ulažu svoj kapital u zemlje u kojima vlada haotično stanje, kao npr. u BiH, u kojima postoji pravna nesigurnost, a ne poštuju se ni osnovne društvene institucije. Samo stabilna i jaka država može da računa na značajne inostrane investicije. To potvrđuje iskustvo Kine, nasuprot primjera Rusije. Ovim se udovoljava jednom od uslova „Vašingtonskog konsenzusa“ koji su propisani od MMF – a, Svjetske banke i administracije SAD. Zemlje koje su se kruto držale „Vašingtonskog konsenzusa“ i prihvatile liberalni program radikalnih ekonomskih reformi, bez usmjeravanja i uloge države, doživjele su fijasko poput Rusije, za razliku od Kine koja je zanemarila preporuke, i postigla značajne uspjehe. Tako je u posljednjoj deceniji društveni bruto proizvod (DBP) Kine udvostručen, a Rusije prepolovljen.²⁹ Iskustvo većine zemalja u tranziciji, naročito onih koje su liberalizovale i ubrzavale tranziciju, pokazuje da formalna promjena vlasništva nije stvorila efikasnijeg vlasnika, niti je predstavljala osnovu za značajnije povećanje uspješnosti privrede. Čak štaviše, u nekim zemljama došlo je do stagnacije zbog masovnog otpuštanja radnika i stvaranja ukupne nesigurnosti. „Istočno–evropski reformatori nisu proučavali i primjenjivali iskustva Zapada, već su od najkonzervativnijih, na Zapadu obezvlašćenih snaga, primali ideološke poruke i žurno, bezglavo ih sprovodili u život.“³⁰

5. Mogući zaključci

Poslije poraza i kolapsa neuspjele politike nacionalističkih oligarhija, teško će se krenuti putem oporavka i istinskog preporoda. Ukoliko se u tome bude i dalje zaostajalo, veliko je pitanje da li će zemlje kao što je BiH više imati mogućnosti da odlučuju o sopstvenoj sudbini. Nalazimo se u globalnom, društvenom, političkom, ekonomskom, finansijskom, tehnološkom, i

²⁹ Bogomolov, O., (1999). Moja analiza prethodnog vremena, Moskva, str. 272–275

³⁰ Carević, M., (2002). Pogrešna primjena privatizacije i tranzicije, Nezavisne novine, Banja Luka

svakom drugom kulturnom i civilizacijskom ćorsokaku. Zato se i sprovodi privatizacija da se dođe do novog kapitala. Ako ona ne privuče kapital, to će biti formalna privatizacija, možda još lošija nego što je do sad bila.

„Istočna Evropa nije smjela dozvoliti sebi da ukine ono u čemu je bila u prednosti nad većinom zapadnih društava – institucije socijalne sigurnosti. Bivši komunisti su, sljedeći logiku ranog kapitalizma, izgubili iz vida:

- da na Zapadu postoji duga tradicija borbe za socijalnu pravdu;
- da je već tridesetih godina prošlog vijeka proklamovana Povelja o ljudskim pravima (pravo svakog čovjeka na posao i stan);
- da je OUN već 1948. godine prihvatilo Povelju o ljudskim pravima;
- da najrazvijenije zemlje Zapada imaju impresivan sistem socijalne zaštite koji premašuje sve što je u tom pogledu bilo stvoreno u socijalizmu.“³¹

Generalizirajući stanje odnosa u političkoj i ekonomskoj sferi u skoro svim zemljama tranzicije, mogla bi se postaviti dva pitanja:

Jedno staro koje glasi: „Nije li opšte osiromašenje i s njim povezano nezadovoljstvo svojevrsna socijalna bomba koja svakog trenutka može eksplodirati?“³², i jedno novo: „Ko će preuzeti kontrolu nad detonatorom te bombe – hoće li to biti nova ljevica ili nova desnica?“³³ (Djelimičan odgovor na ova pitanja dali su parlamentarni izbori 2012. godine, u Francuskoj i Grčkoj, iako se ne radi o zemljama u tranziciji, gdje su i ekstremna desnica i ekstremna ljevica dobile, za mnoge neočekivano, izuzetno veliku podršku građana.) „Ukidanje monopola političke moći jedne partije i uvođenje političkog pluralizma znači krupan i neophodan početni korak ka demokratizaciji ovih društava. Ipak, ona su još daleko od trajne političke stabilnosti, jer su neadekvatne privredne reforme stvorile ogromne socijalne razlike i ugrozile jednom već dostignuti životni standard većine stanovništva.“³³ Procjenjuje se da će raznim zemljama biti potrebno od pet do trideset godina da dostignu nivo standarda iz 1989. godine. Poslije katastrofalnih posljedica koje su pratile uvođenje novog modela, vrlo brzo je došla u pitanje politička podrška za njegov dalji razvoj. „Dugoročno gledano, jedina realna mogućnost izlaza iz sadašnje krize Istočne Evrope jeste primjena onih rješenja koja su i Zapadnu Evropu i SAD izvela iz analogne krize u koju ih je bacio tradicionalni liberalizam. Ta rješenja su

³¹ Marković, M. (1997). Mogućnosti preobražavanja istočnoevropskih društava u: Promjene postsocijalističkih društava iz sociociološke perspective: zbornik, Beograd, Institut društvenih nauka, str. 40

³² Županov, J., (1995). Poslije potopa, Zagreb, Nakladni zavod Globus, str. 108

³³ Marković, M. op.cit. str. 35

mješovita privreda, demokratizacija i ostvarenje ljudskih prava, program socijalne sigurnosti i veća podrška nauci i kulturi“.³⁴

Perica Bundalo

The graduated jurist

Chamber of Nationalities of Republic Srpska

Transition, transformation or revolution ?

A b s t r a c t

The changes which affected former socialist countries of Eastern Europe are hard to interpret solely based on existing experience and known theories of social change.

A number of different types of changes have intertwined, complemented and even counteracted resulting in yet undefined and unclear direction for those countries in transition.

The very term „transition“ is debatable.

The changes in Eastern Europe have marked the end of socialism, but they haven't created the necessary conditions for establishing a stable and prosperous economy and multi-party democracy.

By giving the general state of affairs in both political and economic spheres in almost all countries in transition, one could ask two questions: Isn't the mass impoverishment a ticking time bomb in the society and who will take control over its detonator – the new Right or the new Left?

Key words: Transition, socialism, democracy, political parties, privatisation.

Literatura

1. Bitem, D., Bojl, K., (1997). Uvod u demokratiju, Beograd, Kreativni centar
2. Bogomolov, O., (1999). Moja analiza prethodnog vremena, Moskva
3. Carević, M., (2002). Pogrešna primjena privatizacije i tranzicije, Nezavisne novine, Banja Luka

³⁴ Ibid., str. 38–39

4. Carević, M. (1997). Rani socijalizam u: Demokratija i politički pluralizam: zbornik radova, Beograd, Dijalozi br. 3
5. Dahrendorf, R., (1990). Reflections on the Revolution in Europe, London, Chatto and Windous
6. Goati, V., (2000). O modelu demokratije u jugoistočnoj Evropi u: Procesi demokratizacije u zemljama tranzicije: zbornik, Beograd, Institut društvenih nauka
7. Goati, V., (1994). Dileme institucionalnog razvoja Treće Jugoslavije, *Arhiv za pravne i društvene nauke* 80 (2) str. 247–270
8. Fišera, J., (1998). Confession d'un humaniste, Kral. ITL
9. Jež, Z., (2001). Kako razmišljati o pravnoj državi, *Pravo – teorija i praksa*, 18 (11), str. 23–28.
10. Jež, Z., (2008). Neki sociološki aspekti pojma demokratije, *Pravo – teorija i praksa*, 25 (1–2), str. 54–68.
11. Jež, Z., Dunderski, B., (2010). Neki aspekti odnosa škole prirodnog prava i Kelzenove normativističke teorije prava, *Pravo – teorija i praksa*, 27, (3–4), str. 38–45.
12. Kecmanović, D., (2001). Etnička vremena, Beograd, Biblioteka XX vek
13. Lazić, M., (1994). Sistem i slom, Beograd, Filip Višnjić
14. Leković, D., (1996). Socijalizam-šta je to, Beograd, Centar za društvenu teoriju
15. Marković, M., (1997). Mogućnosti preobražavanja istočnoevropskih društava u: Promjene postsocijalističkih društava iz sociociološke perspektive: zbornik radova, Beograd, Institut društvenih nauka
16. Marks, K., (1960). Komunistički manifest, Beograd, Grafos
17. Mitrović, Lj., (1997). Kontroverze oko poimanja karaktera društvenih promjena i identiteta postsocijalističkih društava u tranziciji u: Promjene postsocijalističkih društava iz socijalističke perspektive: zbornik radova, Beograd, Institut društvenih nauka
18. Pilić-Rakić, V., (1996). Socijalizam u teoriji i praksi, Beograd, Dijalozi broj 1
19. Pusić, V., (1998). Demokracije i diktature, Zagreb, Durieux
20. Ramet, S., (2001). Čija demokracija?, Zagreb, Alinea
21. Švob-Đokić, N., (2002). Tranzicija i nove Europske države, Zagreb, Barbat
22. Vidojević, Z., (1997). Tranzicija, restauracija i neototalitarizam, Beograd, Institut društvenih nauka
23. Zakić, M., (2000). Metodologija naučno-istraživačkog rada, Banja Luka, Pravni fakultet

24. Zulfikarpašić, A., Gotovac V., Tripalo M., Banac I., (1995). Okovana Bosna, Zürich, Bošnjački institut
25. Živanov, S., (1996). Politički režim i političke partije Rusije u razdoblju između dvaju parlamentarnih izbora (1993–1995), Saopštenje, Beograd
26. Županov, J., (1995). Poslije potopa, Zagreb, Nakladni zavod Globus